

КРИЗЬ СТОЛІТТЯ: ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛЮДИНУ (ВІД АНТИЧНОСТІ ДО НОВИХ ЧАСІВ)

Вважається, що до IV ст. до н. е. відноситься початок антропоцентричного періоду у розвитку філософської думки. Людина стала для себе проблемою як мислячою, так і дієвою істотою. Відповідь на запитання хто ж така людина, її суть, зміст ... людство намагається дати протягом всієї своєї історії. Однак до сьогодні, схоже, не досягло в цьому значних успіхів.

В ранній Античності філософи (Сократ, Платон, Аристотель...) визначали людину як живу істоту, наділену духом, розумом, та здатністю до суспільного життя. Суспільство – це взаємозв'язок вільних, морально рівноправних членів, які живуть згідно з законом. Вони вважали, що управління засновується не тільки на владі, а й передбачає вільну дискусію. Дещо спрощуючи, можна стверджувати, що представники ранньої Античності розглядали людину як органічну та невіддільну частину суспільства.

У пізній Античності індивід вже виділяється з соціуму. Індивід розуміється як самодостатня істота, яка не залежала від соціального оточення. Так, епікуреїзм вбачав прагнення людини до достатку, тобто насолодженню благами, які він здатний контролювати. Держава та суспільство тільки тоді будуть благом, коли вони забезпечать індивіду насолоду та будуть попереджати страждання. Людину стримує від порушення закону тільки страх покарання, тобто страх позбавлення благ. В той же час, стоїки вважали, що особистий добробут можна отримати на шляху незалежності від зовнішніх факторів, навчаючись жити своїм внутрішнім світом. Добродесність полягає у тому, щоб жити у злагоді з розумом. З виникненням уявлень про людину, яка формує свій внутрішній світ незалежно від суспільства, виникає уявлення про приватну мораль, відділену від суспільства. Так Цицерон стверджував, що основний принцип парвопорядку вимагає, щоб людина не завдавала шкоди іншим, наприклад, шляхом присвоєння чужої власності і щоб кожен дотримувався своїх обіцянок.

В цілому ж жодне філософське вчення Античності, яке прагнуло відповісти на питання, як забезпечити особисте щастя індивіда, не було остаточно переконливим. Люди звернулись до релігії на її основі почали шукати вирішення своїх проблем. В кінці античної епохи світ охопила все зростаюча релігійність.

Якщо для античних філософів людина існувала в космосі разом з іншими творіннями, не займаючи привілейованої позиції, то згідно християнському вченню Бог є Особистістю, яка існує над світом. Весь земний світ з тваринами, рослинами, камінням і людиною створений Богом. Все в створеному світі сконцентровано навколо земних страждань людства на шляху, що веде до спасіння. Християнські ідеї спасіння та гріха зайняли місце грецьких моральних уявлень (наприклад, про хороше життя та добродесність). Мова почала йти про спасіння кожної людини. Християнство проголошувало надію для кожного. Земне життя є лише частиною драматичного історичного процесу, в кінці якого кожного очікує справедлива винагорода за страждання та несправедливість.

Одним з перших великих теологів, який пов'язав античність і християнський час, був Августин. Він синтезував християнство і неоплатонізм. Внутрішній світ для Августина є полем битви спонукань волі. Однак, людина слабка, щоб самостійно керувати своїм внутрішнім життям. Тому вона потребує милості і «надлюдської» допомоги. Августин вважав, що людина володіє «свободною волею», однак, разом з тим підкреслював, що люди є частиною визначеного Богом плану спасіння. Августин також стверджує, що до того як гріх прийшов на землю, люди були рівними і за своєю природою вони були суспільними творіннями. Але гріх зробив необхідним організовану державну систему, яка використовує для покарання та захисту примушування та чіткий розподіл прав між правителями та підлеглими. В земній державі, де існує зло, правителі призначені Богом для підтримання порядку, тобто є богообраними, і народ зобов'язаний їм підкорятися, так як зобов'язаний підкорятися волі Бога.

Епоха Ренесансу, яка характеризується поверненням парадигми науки. Породжує і нове бачення людини. Людина перетворюється в суб'єкт, а природа і всі навколишні предмети – в об'єкти, які суб'єкт досліджує з допомогою мислення та дії. Людина вже не є в ідеалі суспільною істотою, яка живе в гармонії зі своїм домашнім оточенням, всередині розумної спільноти. Вона стає суб'єктом, який з допомогою технічних засобів та знань робить себе хазяїном універсуму об'єктів.

Розвиток західної філософії XVII-XVIII ст. від Бекона, Декарта, Локка до Канта стверджує перетворення епістемології, центрованої навколо людини, в загальний фундамент філософії, яка по праву може називатися філософією суб'єктивності. Мабуть, загальним моментом філософської теорії Нового часу є прагнення до подолання Божественного начала як основного пояснювального принципу. Основою для пояснення стає сам індивід.

Так, Т. Гоббс бачить індивіда, що має прагнення до самозбереження. В цій моделі пояснення конкретні зв'язки між людьми – наприклад, любов, дружба, прив'язаність до сім'ї та суспільства повинні розумітися як базисне прагнення індивіда до самозбереження. Гоббс стверджує три джерела конфліктів: страх, суперництво і прагнення до влади. Закони людської поведінки Гоббс розглядає як «закони природи», стверджуючи, що вони є загальними правилами поведінки.

Дж. Локк розглядає індивіда як основний елемент і трактує державу як результат суспільного договору між індивідами, який заключається з метою припинення природного стану. Однак, на відміну від Гоббса, для Локка не існує війни всіх проти всіх та принципу самозбереження. Існують лише вільні громадяни, які переслідують свої розумні інтереси, живуть в правовому суспільстві з представницькими формами правління. Суспільство гарантує індивіду певні права, особливо право на володіння власністю.

XVIII ст. пов'язується також з епохою Просвітництва, яка характеризувалась оптимістичною вірою в прогрес, носієм якої була буржуазія. В її середовищі знову пробуджується довіра до розуму та людини. Найбільш загальні положення Просвітництва полягають у наступному. За своєю природою люди добрі. Мета їх життя добробут у цьому світі, а не блаженство в загробному світі. Цієї мети люди можуть досягти самостійно з допомогою науки («знання – сила»). Найбільшою перешкодою тут є невігластво. Для його подолання необхідна просвіта, а не революція. Стаючи більш освіченими, люди автоматично стають більш моральними. Як наслідок, світ з допомогою просвітництва буде рухатись вперед.

Близьким до поглядів Просвітників був І. Кант. Він прагнув до затвердження моральних устоїв свободи людини шляхом освіченого, універсального використання розуму. До індивіда він відносився як до подвійної істоти, розрізняючи в ньому розумне начало і природне начало. Як розумна істота людина підкоряється абсолютним моральним зобов'язанням у формі законів, які він формулює собі на основі розуму. Як природна істота, людина підкоряється цим законам, хоча вони можуть суперечити його природним схильностям. За Кантом людина – найвища цінність.

Радикальний крок вперед у розумінні людини зробив К. Маркс. Він базується на уявленні про людину як продукт та суб'єкт суспільно-трудової діяльності. Маркс стверджує, яка життєдіяльність індивідів, такі й вони самі. Те, що вони собою являють, співпадає з їх виробництвом, так і з тим як вони виробляють. Що являє собою індивід, - це залежить від матеріальних умов його виробництва. Тому кожному історичному періоду відповідає певна «модифікація людини». Возвеличення людини, за Марксом, можливе тільки завдяки трудовій діяльності у відповідних суспільних умовах.

Такі, на наш погляд, основні уявлення про людину як результат філософської рефлексії з античних часів до Нових часів. Ми розуміємо, що вирішення цієї непрості задачі набуло досить схематичного вигляду. Очевидно, що реальна картина значно ширша та різноманітніша. Хоча слід взяти до уваги, що всі раніше сформульовані філософські напрями продовжують існувати та розвиватися і в наші дні, а разом з тим зберігаються у тому чи іншому вигляді раніше сформульовані уявлення про людину.

Осмислити людину сучасності, зрозуміти її суть, зміст, прагнення та мотиви діяльності, визначити напрями удосконалення її життєвих поглядів буде значно продуктивніше, якщо вивчити і зрозуміти всі аспекти історії її еволюції.